

הברית והחסד

ביטוי מעניין מופיע בסוף פרשת השבוע שעבר ובראש פרשת השבוע הזה – ורק בשני המקומות הללו, בכל התורה. הביטוי הוא "שומר הברית והחסד", המתאר את הקב"ה:

וַיִּדְעַתְּ כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֶּאֱמָן שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֶהֱבָיו וְלִשְׁמֵרֵי מִצְוֹתָו (קרי: מְצֻוֹתָיו) לְאֶלֶף דֹּר (דברים ז, ט).

וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמְּשַׁפְּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמֵרְתֶם וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם (שם יב).

הביטוי תמוה. שכן הברית היא הגדרת היחסים בין ה' לישראל. היא עיקר תוכנה של התורה. מה מוסיפה כאן המילה "חסד"? איך עומדת במישור אחד עם ה"ברית"?¹ יכולנו אולי לומר שזו שאלה פרשנית נקודתית, אלמלא העובדה שגם בנביאים ובכתובים מופיע צירוף נדיר זה, "שומר הברית והחסד", דווקא ברגעי מפתח בתולדות ישראל. הוא נמצא בפסוק הפותח את תפילתו הגדולה של שלמה בחנוכת המקדש בירושלים:

ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, אֵין כְּמוֹךָ אֱלֹהִים בְּשָׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

הָאָרֶץ מִתְחַת: שִׁמֹּר הַבְּרִית וְהַחֲסֵד לְעִבְדֶיךָ הַהִלְכִים
לְפָנֶיךָ בְּכָל לְבָב” (מל”א ח, כג).

כן הוא נמצא בתפילתם של ראשי הלויים ובימי שיבת ציון מגלות
בבל, באספת עם גדולה של חידוש הברית שבה התענה העם על
שעזב את דרך התורה:

וְעַתָּה, אֱלֹהֵינוּ, הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא, שׁוֹמֵר
הַבְּרִית וְהַחֲסֵד, אֵל יַמְעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר
מְצַאֲתָנוּ לְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וְלַכֹּהֲנֵינוּ וְלַנְּבִיאֵינוּ וְלַאֲבֹתֵינוּ
וְלְכָל עַמְּךָ מִיָּמֵי מַלְכֵי אֲשׁוּר עַד הַיּוֹם הַזֶּה (נחמיה ט,
לב).

בצמתים המכריעים הללו, כאשר משה חידש את הברית בערכות
יריחו, כששלמה חנך את המקדש, וכשבהנהגת עזרא ונחמיה שבו
בני דורם אל ה' והתחייבו לשמור את מצוותיו, הקפידו המקראות
להגדיר את היחסים בין אלוהים לעמו כ"ברית וחסד". נראה ששני
המרכיבים הללו חיוניים, שאם לא כן לא היה הכתוב מצרפם יחדיו
בשלושה מעמדים מכווננים שמאות שנים רבות מפרידות ביניהם.

מהו אם כן אותו "חסד"? הרמב"ם מצא לנכון להקדיש את
הפרק שלפני-האחרון ביצירתו הגדולה 'מורה נבוכים' לפירושו
של שלוש מילים: חסד, צדקה ומשפט. כך הוא אומר על החסד:

כבר הבהרנו בפירוש ל[מסכת] אבות [ה, ז] ש"חסד"
הוא ההפלגה בכל דבר שמפליגים בו, ומשתמשים
(בביטוי זה) יותר להפלגה בהערת טובה יתרה. ידוע
ש(המונח) העתרת-טובה-יתרה כולל שתי משמעויות.
האחת להיטיב עם מי שאין זה מגיע לו ממך כלל,

והשנייה להיטיב עם הראוי לכך יותר ממה שהוא ראוי... לכן המציאות הזאת כולה [כל העולם], כלומר הבאתו יתעלה אותה לידי מציאות, היא חסד. הוא אמר: "עוֹלָם חֶסֶד יִבְנֶה" (תהילים פט, ג).²

ההבדל בין שלושת המושגים, על פי הרמב"ם, הוא שלמשפט אדם זכאי על פי החוק; לצדקה הוא זכאי על פי המוסר; ולחסד אין הוא זכאי כלל. אם אדם עושה עמי חסד, זוהי נתינה טהורה. לא עשיתי שום דבר שהפך אותי לראוי לה.

בסוף דבריו שהבאנו כאן, ובפסוק "עולם חסד ייבנה" שציטט, אומר הרמב"ם כי בריאת העולם הייתה מעשה חסד טהור. שום דבר אינו נברא מפני שמגיע היה לו להיברא; הרי הוא לא היה קיים לפני שנברא.

אפשר להגדיר זאת ביתר דיוק במונחים אנושיים. מגילת רות ידועה כיצירה מובהקת של חסד: "אמר ר' זעירא, מגלה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה, ולא איסור ולא היתר; ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים".³

לענייננו, יש במגילה שתי שיחות מפתח. האחת מתרחשת כשנעמי, שכולה מבעלה ומשני בניה, מחליטה לשוב לארץ יהודה. היא אומרת לשתי כלותיה, "לְכַנְהוּ שְׂכֵנָה אִשָּׁה לְבֵית אִמִּי. יַעֲשֶׂה [קרי: יַעֲשֶׂה] ה' עִמָּכֶם חֶסֶד כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם עִם הַמְּתִים וְעִמָּדִי" (רות א, ח). היא פטרה אותן מכל מחויבות כלפיה. הן היו נשואות לבניה, אבל עכשיו הן אלמנות. לנעמי אין בנים אחרים. היות שהן מאוביות, ביהודה הן תיחשבנה לנוכריות. אין להן אם כן סיבה לבוא איתה. אינכן חייבות לי דבר, היא אומרת להן (במילים

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

שלנו). הייתן טובות אליי, הייתן כלות נהדרות, אבל עכשיו מוטב שניפרד אישה אישה לדרכה.

השיחה השנייה מתקיימת לאחר שבעז הפגין אדיבות והתחשבות מופלגות בצעירה הזרה רות שבאה ללקט שיבולים בשדהו. היא שואלת אותו, "מדוע מצאתי חן בעיניך להפירני, ואנכי נכריה?" (רות ב, י). שתי מילות המפתח כאן באות מן השורש נכ"ר: "להכירני" ו"נוכרייה". "להכירני" פירושו שהתייחסת אליי כאילו הייתה לך חובה מיוחדת כלפיי. המילה "נוכרייה" אין פירושה כאן תושבת-זרה, שלמקומיים יש חובות מסוימים כלפיה, אלא זרה גמורה. רות אומרת לבעז: אתה לא חייב לי כלום.

אלה הם, עוד לפני נישואי בעז עם רות, הדברים ההופכים את מגילת רות לספרו המובהק של החסד: של הטוב שאדם גומל לזולתו על-לא-כלום. מה שרות עושה למען נעמי, ומה שבעז עושה למען רות, אינם משפט ואינם צדקה. זהו חסד בטהרתו.

נחזור עכשיו אל השאלה שפתחנו בה. מדוע משה, שלמה ונחמיה מגדירים את היחסים בין עם ישראל לה' לא במונח בודד, ברית, אלא מוסיפים אליו את רעיון החסד?

הברית היא במהותה הדרית. שני אנשים או ישויות מתחייבים לזה לזה באחריות. כך מגדיר ה' את הברית במעמד הר סיני: "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ" (שמות יט, ה). אם אתם תהיו עמי, אני אהיה אלוהיכם. אם תעבדו אותי, אברככם. בכל ברית יש יסוד של אס-אז. לכן, כל ברית שברירת מעצם מהותה.

משה מדגיש זאת לאורך ספר דברים. אל תראו את הארץ או את ברכותיה כמובנות מאליהן. אם תעשו טוב יקרו דברים טובים, אך אם תעשו את הרע – רע ומר יהיה גורלכם.

זוהי ברית. החסד, לעומת זאת, אינו בנוי על אִמְּאָז. הוא ניתן בשל טובו של הנותן, בלי קשר לשאלה אם המקבל ראוי. כאשר משה, שלמה ונחמיה מזכירים את החסד לצד הברית, הם רומזים לבקשה עקרונית מאוד מה'. גם אם ניכשל בקיום הברית, אנא, אלוהים, עשה עמנו חסד, כי אתה טוב גם כשאנו איננו טובים, ואתה עושה טוב גם כשאננו ראויים לו, כשאיננו שום יסוד לדרוש ממך לעשותו. "כי לעולם חסדו": החסד של ה' תמיד.

הפסוק הפותח את פרשתנו נשמע כמשפט של תנאי: "עֲקֹב", כלומר מאחר ש-, "תִּשְׁמְעוּן אֶת הַמְּשָׁפְטִים הָאֵלֹהִים וְשִׁמְרֶתֶם וְעִשִּׂיתֶם אֹתָם, וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֵיךָ לְךָ אֶת הַבְּרִית וְאֶת הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם". אפשר להבין מכאן שה' יעשה עמנו חסד רק אם נהיה ראויים לו, רק אם נשמור את מצוותיו. אך אין הדבר כן; בסוף התוכחה שבפרשת בחוקותיי, ה' אומר: "וְאַף גַּם זֹאת, בְּהִיוֹתְם בְּאֶרֶץ אֲיִכְיָהֶם, לֹא מֵאִסְתִּים וְלֹא גַעְלֹתִים לְכֹלְתֶם לְהַפֵּר בְּרִיתִי אִתְּם, כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם" (ויקרא כו, מד).

ה' לא יפר לעולם את הברית, גם אם אנו נפר אותה – בגלל חסדו. המקרא מתאר את היחסים בין ה' לישראל בשתי מטפורות עיקריות: יחסי בעל ואישה, ויחסי הורה וילד. בין בעל ואישה ייתכנו גירושים. בין הורה לילד – לא. עלול להתקיים ניכור, אבל ההורה יישאר הורה והילד יישאר ילדו. נישואים הם ברית; הורות – לא. אל תעזבנו, אנו אומרים לה', כי גם אם נשרך את דרכינו אתה תישאר אבינו ואנו בניך. החסד הוא סוג האהבה שיש

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

להורה כלפי ילדו, בין אם הילד ראוי לה ובין אם לא. החסד הוא טוב בלתי מותנה.

החסד, כך אני מאמין, הוא ההישג הנעלה ביותר של חיי המוסר. הוא מנהגה של רות עם נעמי, ומנהגו של בעז כלפי רות, ומן החסדים הללו נולד דוד מלך ישראל. אלטרואיזם הדדי, של טובה תחת טובה, רווח אצל בעלי החיים החברתיים. חסד – לא. בחסד ברא אלוהים את העולם. בחסד אנו בוראים רגעים של יופי מוסרי המביאים שמחה ותקווה אל מקומות ששררו בהם אפלה וייאוש.

1 מתרגמי המקרא לאנגלית הרגישו בקושי, וניסו להעמיד את החסד שלא במישור תחבירי אחר עם הברית. בתרגום 'האגודה היהודית להוצאה לאור', JPS, הביטוי "ושמר ה' אלוהיך לך את הברית ואת החסד" מתורגם כאילו היה כתוב "ושמר ה' אלוהיך לך את הברית בנאמנות (faithfully)". כלומר, החסד מובן כנאמנות, ובמקום שיהיה דבר שה' שומר עליו נוסף על הברית, הוא הופך למאפיין של שמירת הברית. תרגום זה רחוק מפשוטן של המילים.

תרגום לא־יהודי, 'הגרסה הבינלאומית החדשה' (שהיא כיום התרגום האנגלי הנמכר ביותר למקרא), מתרגם "הברית והחסד" כ"ברית של אהבה" (love). זוהי הבנה נוצרית מאוד. הברית בין ה' לישראל הייתה ברית של מצווה, לא רק של אהבה. אריה קפלן, בספרו 'התורה החיה', דייק מבחינה תחבירית כשתרגם מעין כך: "ה' אלוהיך ישמור את הברית ואת האהבה שבהן נשבע לאבותיך". אכן, לא "ברית של אהבה" אלא "ברית ואהבה" (גם הוא תרגם "חסד" כ-love). אך השאלה מהי הברית, ומהי אהבה זאת, הלוא היא החסד, הנברלת מן הברית – נותרת על כנה.

2 רמב"ם, מורה נבוכים, ג, נד, מערבית: מיכאל שורץ, תל־אביב: אוניברסיטת תל־אביב, תשס"ג, כרך שני, עמ' 668-669. הסוגריים העגולים נמצאים בתרגומו של שורץ, ואילו בסוגריים רבועים הבהרות שלנו.

3 רות רבה ב, יד.